

KÖVÉR GYÖRGY

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (1894–1906) gazdaságtörténete*

Intézményi megközelítés és historiográfia

A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlé*t Európa második gazdaságtörténelmi folyóirataként, nem sokkal a német *Zeitschrift für Social- [!] und Wirtschaftsgeschichte* után, 1894-ben alapították. A lap története, különösen Izsépy Edit *Századok*ban megjelent alapos tanulmánya óta, a magyar historiográfia viszonylag feldolgozott területei közé tartozik.¹ Izsépy a Szemle számainak tartalmi elemzése, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Tagányi-hagyaték és a Tagányi–Takáts-levelezés alapján írta meg a folyóirat 12 évét. Rajta kívül külön tanulmányt szentelt a témának Várdy Béla is, a modern magyar történetírás amerikai historikusa.²

Hogy mégis érdemes elővenni a Szemle történetét, arra részben a forrásanyaggal kapcsolatos, részben elméleti indokok szolgálhatnak magyarázatul. Egyrészt az Akadémiai Könyvtár kézirattárában szépen rendezett állapotban megtalálható a folyóirat másik szerkesztőjének, Kováts Ferencnek a hagyatéka, amely sok szempontból új megvilágításba helyezi a lap sorsának alakulását.³ Továbbá az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára több naplókötetet is őriz a lap alapításában kulcsszerepet játszó Paikert Alajostól, amelyek több helyütt is tartalmazzak utalásokat a folyóirat első időszakára.⁴ Mint ismeretes, a folyóirat alapításakor Paikert

* A szöveg egy korábbi, jóval rövidebb változata elhangzott az ELTE BTK Történettudományi Intézetének jubileumi konferenciáján 2012. november 8-án.

1 Izsépy Edit: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle történetéhez. *Századok* 103. (1969) 1077–1103.

2 Steven Bela Vardy: The Hungarian Economic History School: its Birth and Development. *Journal of European Economic History* 4. (1975) 121–136. Tagányi Károly életművének újabbán Bognár Szabina szentelt komoly disszertációt: A népi jogélet kutatása Magyarországon. Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programja. Budapest–Kimle, 2010. A Szemlének a tudomány kontinuitásában játszott jelentős szerepéről legutóbb ld. R. Várkonyi Ágnes: „Örökül a jövő nemzedékeknek”. (A folyamatosságról a magyar történetírásban). In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna–Molnár Antal. MOL, Bp.–Győr, 2012. 43–58.

3 Kováts Ferencnek a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlé*vel kapcsolatos levelezése elsősorban: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattár (= MTA Kt) Ms 2355.

4 Paikert Alajos naplóiból különösen: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzK Kt) Quart. Hung. 3264/ 4–5. Nem állja meg tehát a helyét Izsépy azon megállapítása, hogy „Paikert naplójában a Szemléről nincsenek” megjegyzések. Vö. Izsépy E.: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle i. m. (1. jz.) 1080. Paikert személyéről, visszaemlékezéséről és naplójáról ld. Paikert Alajos: Életem és korom. (Egy emlékirat a múzeum adattárának őrizetében). Közzéteszi Takáts Rózsa. Magyar

Alajos volt a lap főszerkesztője (mai szóval inkább lapmenedzsernek neveznék), Tagányi mint agytröszt a főmunkatárs tisztét töltötte be, majd miután Paikert az újonnan alakuló Mezőgazdasági Múzeum megszervezését kapta feladatul, Tagányi lett a főszerkesztő, akinek azonban betegsége miatt 1901 elején át kellett adnia ezt a posztot Kováts Ferencnek. Máig kihallatszik a mély emberi és szakmai dráma utódjához írott soraiból: „Nekem, szellemi kimerültségből származó ideggyöngeségem miatt, egy évig sem olvasni (még újságot sem), sem írni (még levelet sem) nem szabad, de azután sem gondolhatok többé ilyen munkára, pedig jóformán a Szemlének éltem és például a levéltárban közzéteendő válogatott gazdaságtörténeti anyagot vagy 50 évfolyamra valót gyűjtöttem össze!”⁵

Ráadásul a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* a korban – egyetemi gazdaságtörténeti tanszék még nem lévén – a szűkebb szakmai specializáció (professzionizáció) egyetlen intézménye volt. Ezért aztán szinte kínálja magát, hogy a manapság ismét népszerűvé vált intézményi megközelítés (neoinstitucionalizmus) tárgyává váljon. A közgazdasági Nobel-díjas gazdaságtörténész, Doug North szerint „az intézmények a társadalom játékszabályai, vagy még formálisabban: az emberek közötti interakciót meghatározó, az emberek által kialakított korlátok”.⁶ Lényegében kétféle korlátot különböztet meg: a formális korlátokat (politikai, jogi szabályok; gazdasági előírások; szerződések), illetve az informális korlátokat (a formális hatalom kiterjesztései, finomításai, módosításai; a viselkedés társadalmilag szankcionált normái; önfegyelmekkel érvényesített viselkedési minták).⁷ North értelmezői arra a következtetésre jutottak, hogy nála „a formális és informális intézmények összekapcsolódásainak különböző módjai határozzák meg az intézményi keretet, a társadalom időbeli változása pedig az utóbbiból következik”.⁸ Természetesen nem pusztán elméleti kísérletről van szó, amikor a hangsúlyt először a „formális korlátokra”, azok meglétére vagy hiányára kívánjuk helyezni, majd ezek összefüggéseit keressük a személyi hálózatokkal.

A Paikert–Tagányi-korszak „eredeti jellegzetességei”

Egy folyóirat meghatározott gazdasági környezetben tevékenykedik: vannak támogatói, előfizetői, s természetesen vannak költségei is (nyomdászamlák, honoráriumok stb.). Adódik tehát a kérdés: miért nem írták meg mindmáig a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* gazdaságtörténetét? Kováts Ferenc hagyatékában fennmaradt egy koronára átszámított összesített kimutatás a folyóirat első kilenc

Mezőgazdasági Múzeum Közleményei (1999–2000) 159–217; Kövér György: A történetíró személyes forrásai. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle (2012) 2. sz. 30–40.

5 MTA Kt Ms 2357/237. Tagányi Károly Kováts Ferenchez, 1901. jan. 8.

6 Douglass C. North: Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény. Ford. Melegh Attila. Helikon, h. n., 2010. 13.

7 Uo. 67–96.

8 Stefano Fiori: A változás alternatív víziói Douglass North új institucionalizmusában. Replika 74. (2011) 188.

évének bevételi és kiadási struktúrájáról. Ebből jól látható, hogy miközben a folyóirat könyvelését a *Köztelek* (az OMGE hetente kétszer megjelenő lapja) intézte, s létrejöttében az egyesület kulcsszerepet játszott (maga Paikert is az OMGE titkára volt), a fő szponzornak egyértelműen a Földművelésügyi Minisztérium számított. 1896-tól az Akadémia, 1897-től pedig a nemrég alakult Közgazdasági Társaság is belépett a finanszírozók sorába. A lap tudományszervezési modelljét tehát az állam és az érdekképviselők korporatív szférája határozta meg.

A korabeli normák szerint azonban a piacnak (az előfizetőknek) is komoly szerepet szántak. A lap bejáratása és fennmaradása szempontjából létfontosságú volt, hogy mennyire van rászorulva a segélyekre, illetve mennyire sikerül előfizetőket verbuválnia, azaz mennyire vált piacképessé. Az előfizetők szaporításának egyik eszköze volt, hogy az OMGE és a Magyar Történelmi Társulat tagjai kedvezményesen rendelhették meg (3 helyett 2 forintért) a folyóiratot. Az első számokban – mintegy reklámként – a borítón közzé is tették az előfizetők névsorát. Figyelemre méltó, hogy a felsorolt előfizetők között mindössze 5 intézményi megrendelőt láthatunk (az Egyetemi Könyvtár, a Magyar Országos Levéltár, a Nagyváradai Káptalan uradalma, az Országos Chemiai Intézet és a Pozsonyi Kereskedelmi Akadémia). A kezdeti sikeres offenzíva után azonban elakadt az előfizetők táborának gyarapítása, mi több, a második év után egyenesen visszaesés következett be. 1897-ben már csak hetvenen fizettek elő, igaz, köztük már nyolc intézményi előfizető neve bukkant fel.⁹ Egy év múlva még súlyosabb lett a helyzet. 1898 tavaszán a könyvelést vivő Stanchich Anna elég lehangoltan írta Tagányinak: „Csatolom az eddigi előfizetők jegyzékét; az egész 53 drb – édeskevés. – Igazán nem tudom mit kéne tenni, hogy még szerezzünk előfizetőket, én már kifogytam a tudományomból.”¹⁰ 1898-ban, amikor egy újabb előfizetési kampány részeként ismét megjelentették a névsort, az is láthatóvá vált, hogy az előfizetők csapata mennyire kicserélődött. Az, hogy olyan arisztokraták, mint gróf Andrássy Aladár, gróf Bethlen István, gróf Festetich Andor, gróf Károlyi Sándor, gróf Szapáry Iván nem újították meg előfizetésüket, mindenképpen intő jel lehetett.¹¹ Pedig Paikert Alajos naplójának tanúsága szerint kezdettől nagy súlyt fektetett arra, hogy a főnemesség és a főpapság köreiből támogatókat szerezzen.¹² Az előfizetések hanyatlása, amely tehát Tagányi alatt kezdődött, innentől megállíthatatlanul haladt a végkifejletig (pontosabban, ameddig az összefoglaló adatok ismertek).

9 MTA Kt Ms 2355/3. Közülük kettőről, a Chemiai Intézetről és a Vízépítészeti Hivatalról érdemes megjegyezni, hogy a Földművelési Minisztérium intézményei voltak.

10 MTA Kt Ms 2355/15. Stanchich Anna Tagányi Károlyhoz, 1898. ápr. 8. Olyan előfizetők, mint a Magyaróvári Gazdasági Akadémia könyvtára, a Dévai Főreál tanári könyvtára, a Bereg, a Pozsony és a Szolnok megyei gazdasági egyesület, a kassai gazdasági tanintézet, a Miskolci és a Temesvári Kereskedelmi Kamara vagy a Magyar Kereskedelmi Múzeum kétségtelenül új tendenciákat jeleztek.

11 MTA Kt Ms 2355/2. Új arisztokrata előfizetőként 1898-ban a lap csak gróf Csáky Vidort üdvözölhette.

12 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (= OSzK Kt) Quart. Hung. 3265/3. fol. 39v. 1894 második fele, keltezetlen bejegyzés.

1. táblázat

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle bevételei és kiadásai
(korona, 1894–1902)

BEVÉTELEK							
Év	ÖSSZES	Előfizetés	Államsegély	OMGE	MTA	Közgazdasági Társaság	Mérleg
1894	3494,80	494,80	2000	1000			0
1895	4257,12	557,12	2900	800			+939,42
1896	4096,60	296,60	2000	1000	800		+295,76
1897	4846,56	446,56	2000	1000	1000	400	
1898	4791,40	391,40	2000	1000	1000	400	
1899	4705,80	305,80	2000	1000	1000	400	+281,36
1900	4700,40	300,40	2000	1000	1000	400	
1901	4666,02	266,02	2000	1000	1000	400	
1902	4358,06	158,06	2000	1000	1000	*200	

*200 még esedékes

KIADÁSOK						
Év	ÖSSZES	Nyomdaszámla	Tiszteletdíj	Postaköltség	Vegyess	Mérlegegyenleg
1894	3494,80	1692,50	1606,24	156,56	39,50	0
1895	3317,70	1854,24	1280,66	123,30	59,50	
1896	3800,84	1746,90	1952,76	44,38	56,80	
1897	5644,04	2775,22	2766,26	102,56		-797,48
1898	6231,12	3026,50	3026,82	170,30	7,50	-1439,72
1899	4424,44	2096,44	2209,38	118,62		
1900	5423,38	2698,54	2658,68	66,16		-722,98
1901	4927,65	2195,03	2559,41	173,21		-261,63
1902	4501,07	1973,26	2397,00	125,77	5,04	-143,01

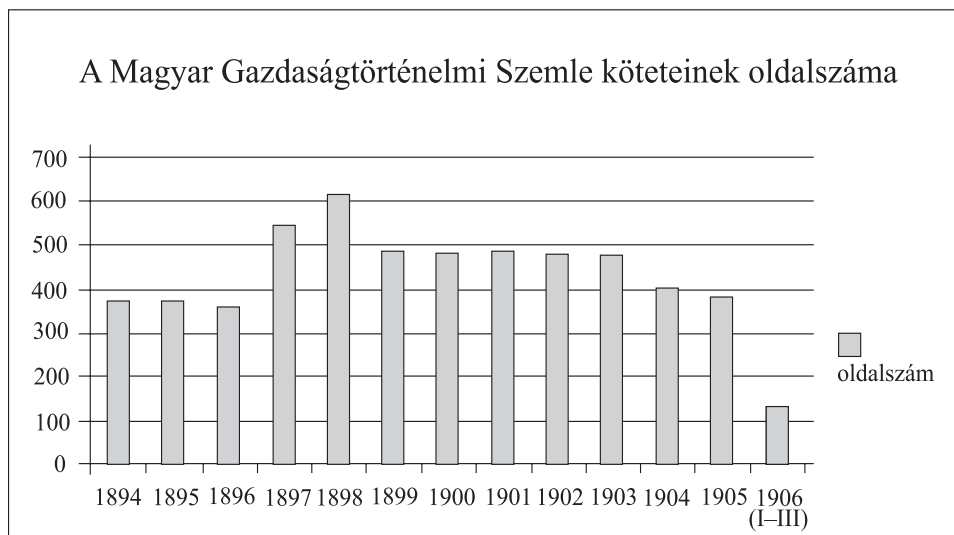
Forrás: MTA Kt Ms 2355/70

Miközben az 1895-ben és 1896-ban még bevételi többletet mutatott mérleget szemléljük, nem árt egy pillantást vetni arra, hogy miként történt az éves eredmény elszámolása. Bevett gyakorlat volt, hogy az előző év utolsó számait a következő évben fizették ki. Már a 1895-ös év 6. füzetének mind a honoráriumát, mind a nyomdaszámláit az 1896-os költségvetésből fedezték. Egy évvel később viszont az 1896. évi 6. szám honoráriumára mellett 1897 terhére lett elkönyvelve a 3–6. számok összes nyomdaszámlája is.¹³

13 MTA Kt Ms 2355/1. Az összevont számok miatt az 1896-os évfolyam valójában 4 füzetben jelent meg.

Ha a kiadási oldalt tovább vizsgáljuk, mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy a költségek 1897–1898 során a fentiekén túlmenően is drasztikusan megemelkedtek, akár a nyomdászamlákat, akár a szerzői-szerkesztői honoráriumokat nézzük. Olyannyira, hogy 1897–1898-ban komoly kiadási többlet mutatkozott. A hiány keletkezésének legfőbb oka nyilvánvalóan az volt, hogy míg a folyóirat eleinte „kéthavonta, évi hat füzetben” jelent meg, addig 1897-től évi tíz füzetben hirdette magát. Az átalakítás nem mehetett simán, többen vitatták annak szükségességét. Paikert naplójában 1896 őszén ebből csak annyi bukkan fel a lapfelügyelő bizottsági ülésről: „Szemle átalakítása – Forster Géza – vita Szilassyval – győztem.”¹⁴ Illetve később, Forster Géza visszautalásából konkrétan is kiderül: „Nagyon kár volt Paikert titkár úrnak annak idején erőltetni azt, hogy a Szemle évenként több füzetben jelenjék meg.”¹⁵

1. ábra

Akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Szemle első éveinek kedvező anyagi helyzete ösztönözte a szerkesztőket a lap megjelenésének gyakoribbá tételére. Nem kétséges, hogy ebben Paikert biztos szövetségesre számíthatott Tagányiban. A terjedelem bővítéséről (és névleg is szerkesztővé avanszálásáról) Tagányi büszkén számolt be barátjának, a bécsi közös pénzügyminisztériumi levéltár igazgatójának, Thallóczy Lajosnak, aki maga is rendszeres szerzője volt a lapnak: „Amint az első füzetből is láthattad, már én is kitétettem a nevemet a Gazdaságtört. Szemle borítékjára. Most már havi folyóirat, de csak 3 ívet adhatunk havonta. Cikkbőség

14 OSzK Kt Quart. Hung. 3264/5. 9. Paikert-napló, 1896. nov. 18. A Forster fivéreknek (Géza és Gyula), valamint Szilassy Zoltánnak az OMGE-ban játszott szerepéről *Vári András: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898.* Argumentum, h. n., 2009. 418–419.

15 OSzK Kt Fol. Hung. 1547. 2. Forster Géza Tagányi Károlyhoz, 1899. máj. 20.

nincsen, de tán baj is volna, mert úgyis keveset adhatunk. Még csak egy Gazdaságtörténelmi adattárra volna szükség, akkor a Szemlének is elég tere maradna cikkekre s adatokat is bővebben lehetne közölni, mert rengeteg, ami kiadásra vár s nincs hely rá. Ott vannak a céglevelek, hiszen ha csak minden iparágból egyet közlök (amint a Szemle már meg is kezdte) egy kötetre való telik ki.¹⁶ Tagányi tehát nyitott volt mind a több és hosszabb elemző írások megjelentetésére, ugyanakkor az adatok és az úgynevezett „vegyesek” számára is talált helyet az évi tíz számban.

A mondhatnánk „ősi” gyakorlat, az utolsó szám átcsúsztatása a következő évre, továbbra is fennmaradt. Erről számolt be Tagányi a bécsi levéltárba kiküldött Takáts Sándornak, aki épp a terjedelmi bővítés idején, 1897-től szegődött a Gazdaságtörténelmi Szemle munkatársának: „A »Szemle« igen elkésett, de azt hiszem, a pénzt még a hét folyamán megkapod. Az utolsó decemberi füzetre (amely januárban jelenik meg, hogy az utolsó füzet költségét a jövő évre átvihessük) várom a te lápodat – dec. 15-éig, annyival inkább, mert egyetlen cikkem sincs, és remélem olyan hosszú lesz, hogy a januári füzetre is átvihetjük, azaz tán úgy kellene, hogy külön cím alatt adni az egyik és a másik rész[t], mert másképp [!] a tartalommutató furcsán nézne ki.¹⁷ A levelezésből az is kiderül, hogy a szinte állandó cikkétség erősen megnövelte a szerkesztőre nehezedő terheket mind a szervezésben, mind a korrigálásban.

A deficit láttán 1899 tavaszán a *Köztelemnél* is riadót fújtak. Először Forster Géza Paikerhez fordult, de ekkor még csak pénzügytechnikai kifogásokat említett (a levélben a nevet csak „Paiker”-ként tüntetve fel!): „A »Pátria« rt legutóbbi számláját kifogásoltam, mert abban olyan tételek vannak fölszámítva, amely tételek nem szerződészerűek. Nevezetesen: Hasáb korrektúrák után (az 1. számnál 7. frt 60 kr; 2. 4. frt 20 kr; 3. 3 frt 60 kr). Ezzel [!] jogtalan fölszámítást a Pátria azzal indokolja, hogy oly nagy mérvű korrektúrák történnek, amelyek nem korrektúrák, hanem tkp. új szedések, így külön felszámítja. Továbbá: a 2. füzetnél miután az szerkesztőség nem ad elegendő anyagot a füzetekhez, meg kell fizetnünk a füzetet a szerződéses terjedelemben. Ily számlák utalványozását kénytelen leszek a jövőben megtagadni. Múlt évi 500 frt hiány miatt csökkenteni kell a kiadásokat, különben a Szemle fenntartása lehetetlenné válik.¹⁸ A korrektúránál mindig kérdéses, hogy

16 OSzK Kt Fond XI/973. Thallóczy Lajos iratai 31. Tagányi Károly Thallóczy Lajoshoz, d. n. 1897-től szerepel a címlapon szerkesztőként Paikert mellett Tagányi Károly. A levél 1897 márciusa előtt született. Adattárként Tagányi nyilván olyan oklevéltárra gondolt, mint saját erdészeti oklevéltára: Magyar Erdészeti Oklevéltár 1015–1867. Magyarország ezredéves fennállásának emlékére. Szerk. és tört. bev. Tagányi Károly. I–III. Pátria, Bp., 1896.

17 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 31. D. n. A levél datálása a tartalom alapján: 1898. Takáts Sándor cikke, *A Szamos szabályozása a múlt században*, 1898 utolsó számában jelent meg a Szemlében: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (= MGtSz) 5. (1898) 545–576. A folytatás, *Az ecsedi láp eresztése a múlt században*, az 1899. évfolyam első füzetében látott napvilágot: MGtSz 6. (1899) 1–34.

18 OSzK Kt Fol. Hung. 1547. 5. Az OMGE nevében Forster Géza igazgató Paiker[t]hez 1472/1899. 1899. máj. 13. Az, hogy valójában mekkora volt a hiány 1898-ban, bizonytalan: a fent idézett utólagos táblázatos kimutatás 1400 koronát (azaz 720 ft-ot) mutat.

a szerző, a szerkesztő, vagy a szedő hibázik, de hogy a Szemlénél sok javítanivaló volt, az tény. Mint ahogy az is, hogy az állandó cikkéhség közepette továbbra sem sikerült mindig megtölteni a lapot.

Paikert nyilván továbbadta az ügyet, így a további levelek már Tagányihoz érkeztek: „A »Gazdaságtörténelmi Szemle« ügyét a legutóbb tartott egyesületi tanácsülés elé terjesztettem, bejelentve a múlt évi 5000 frt [!?] deficitet és az ez évre várható ugyanennyit, amire költségvetésünkben fedezet nincs. Határozat: A szemle csak olyan terjedelemben adható ki, hogy abból deficit ne származhassék.” Amennyiben a többi szponzor is megadja a korábbi években nyújtott segínyt, „akkor 2360 frt áll a szemle szerkesztőségének rendelkezésére.”¹⁹

Tagányi az egyesületi tanácsülés előtt még nem érzékelte olyan drámainak a helyzetet, de jól látta a lehetséges következményeket: „A Szemle, ha az eddigi bevételek nem javulnak, a jövő évtől kezdve csak 27 íven jelenhetik meg, de mivel havonta 2 ívet nem lehet szerkeszteni, mert a rovatokat fenntartani nagyobb terjedelemben kell – tehát csak kéthavonként jelenhetnék meg, mint kezdetben. Az ív számokban tehát nincs akkora változás (mert eddig 32–34–36 ívet adtunk), mint inkább a formában. Különben azt hiszem az Egyesület fog adni annyi pénzt, hogy a régi formát fenntarthatjuk.”²⁰ Bizott bécsi kapcsolataiban, mindenekelőtt Thallóczyban, s hozzá fordult segítségért: „Eljött az idő, mikor kedves ígéreted beváltására fölkérlek. A napokban az OMGE Desewffy [!] Aurél gr. aláírásával a kereskedelmi és a pénzügyminisztériumhoz egy-egy kérvényt nyújt be, hogy a »Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle« részére 500–500 frt segínyt kérjen. Esedezem tehát légy oly kegyes befolyásodat latba vetni a közügyünk érdekében, rendkívül hálásak leszünk érte.”²¹

Ebben a kényes helyzetben a szponzoroktól való függés különösen szorongatóvá vált és öncenzúrára kényszerített. Takátsnak egy, a 16. századi kamarai vizsgálólélekről szóló cikke kapcsán pontosan megfogalmazta a dilemmát: „Bocsásd meg, de a Desewffy féle [!] részt nem tehetem közzé, mert úgy áll a dolog, hogy a Szemle tisztán az OMGE kegyelmére van utalva melynek Dessewffy Aurél gróf az elnöke. A Szemle deficitben van, a deficitet az OMGE-nak kell fizetni, segínyt iránti kérésünket mind a pénzügy, mind a kereskedelmi miniszter visszautasította. Lehetetlen tehát most a Desewffieket [!] ütni, mert a Szemle megbukik, mihelyt az OMGE megvonja tőle a segínyt.”²²

19 OSzK Kt Fol. Hung. 1547. 2–3. Forster Géza Tagányi Károlyhoz, 1899. máj. 20. és 1899. jún. 13. Az első levélből az is kiderül, hogy az OMGE-nél nem ismerik a lapot, ugyanis Forster igazgató „Mezőgazdasági Történelmi Szemléről” írt. Ebből tudható, hogy „a kereskedelemügyi miniszter a segínyt megtagadta, azonban újabb felterjesztéssel éltem az új miniszterhez, nem hiszem azonban, hogy ennek is bármily fogantatja lenne.” Hegedüs Sándor 1899 februárjában lett kereskedelemügyi miniszter. A második, fent idézett levél már a tanácsülés után kelt. A deficit nagyságrendje nyilván elírás, de egy ilyen hiba arra is alkalmas, hogy növelje az ijedséget.

20 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 48. D. n. A levél 1899 tavaszára keltezhető.

21 OSzK Kt Fond XI/973. 31. Tagányi Károly Thallóczy Lajoshoz 34. D. n.

22 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 1. 1899. máj. 13. A cikknek valóban csak ez a része jelent meg: *Takáts Sándor: A harmincadosok elleni vizsgálat 1560-ban.* MGtSz 6.

De Tagányi mintha mégsem igazán lett volna tisztában – gazdaságtörténész-ként – a helyzet súlyosságával, Thallóczynak még egy év múlva is a számonkénti ötéves terjedelmet emlegette. „Apropos nem tudnál kiprotegálni vagy a kereskedelmi vagy a pénzügyminisztériumtól jövő évre s folytatólag 1000 frtot. Az országos Gazdasági Egyesület már fordult hozzájuk hivatalosan, de arra semmit se adnak, ha nincs az ügynek protektora. Akkor vígan lehetne akár 5 ívet is adni füzetenként. Mert azelőtt volt hely s nem volt író, most már volna, de nincs elég terem, s még a meglévő pénz is kevés.”²³

Takátsot is igyekszik megnyugtatni, aki nemcsak szorgos munkája ellenértékeként befolyó jövedelmei miatt aggódik, hanem azért is, hogy gazdaságtörténész-ként lesz-e a Szemle nélkül jövője. „Ami a Szemle élete fonalát illeti, az bizony vékony, de kértem a Gazd[asági] Egyesületet, hogy legalább még 1900-ra biztosítsa létét, ami az Egyletnek évi 1000 frtot jelent. De meg vagyok róla győződve, hogy legalább 1900-ra biztosítják is. Említettem nekik, hogy ez azért is kell, mert a marhakereskedés története fog jönni tőled és egyéb érdekes dolog, de különösen azért fontos ez a haladék, mert az alatt az egy év alatt okvetlenül keríték pénzt a tovább folytatásra. A Közgazdasági Társulattól remélek sokat, mert annak vezető embereivel igen jó lábon állok és talán Hegedűs minisztert is meg tudom nyergelni.

Egyébiránt egy darab se veszne el munkásságodból, még ha a Szemle meg is szűnne, mert akkor azonnal tért kellene nyitnia más rokon folyóiratnak a gazd. történet számára. Ha más nem, itt a Köztelek heti lap, amelybe azonnal egy gazdaságtörténeti rovatot nyitnánk, úgysis majd meghalnak egy kis történeti dologért. A nagyobb tanulmányok kiadására ott az Akadémia, a Tört. Bizottság, sőt ha kell, a földművelési minisztérium, meg a Közgazdasági Társaság.”²⁴

Tagányi olyannyira számít Takátsra, hogy egyenesen azt írja neki, hogy nélküle nem vállalja a további szerkesztést. Pedig a teljes bizonytalanság közepette nem lehetett könnyű másban tartani a lelket. „A Szemléről sem kaptam közelebbi hírt ma sem, de semmi okom nincs föltenni, hogy az eddigi viszony megváltozzon, ergo tovább szerkesztve lesz! De viszont én meg azt mondom, hogy csak akkor, ha tovább is segíteni fogod a Szemlét, mert nélküled lehetetlen. Hiszen *rajtad kívül egyetlen emberem sincs, akire föltétlenül számolhatnék, a többi mind csak véletlenségből jön* és csak lóggós [!], s közte nem egy, akinek támogatásától

(1899) 247–257. A levelet már a „folyóirat érdekeinek” védelmeként Izsépy is idézte és „túlzott óvatosságnak” tartotta. *Izsépy E.*: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle i. m. (1. jz.) 1082. Nem mondható, hogy Takáts simán beleegyezett a dologba: „Ha küldött értekezést felhasználód a kamarai visszaélésekről, akkor ott hagyom, különben kibővítve közlöm másutt. S ez esetben kérlek újra; *küldd vissza*. Majd kapsz helyette másikat.” (Kiemelés az eredetiben.) Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (= PMKL) IV. 83. Takáts Sándor hagyatéka. 19. d. Takáts Sándor Tagányi Károlyhoz, d. n. Hogy ez a levél miként maradt a Takáts-hagyaték piarista rendhez kerülő részében, az külön kérdés. Ha nem küldte volna el, akkor is lehetett egy előzménye, a „kérlek újra” legalábbis erre utal.

23 OSzK Kt Fond XI/973. 31. Tagányi Károly Thallóczy Lajoshoz 40. D. n. (1900).

24 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 67. D. n. (1899).

inkább fázom, mert rengeteg vesződésem van vele.”²⁵ (Kiemelés K. Gy.) Süt a szövegből a gazdaságtörténész társtalansága, amelyet csak tetéz a pénzügyi bizonytalanság. És ez így megy szinte napról napra. „Még mindig nem vagyok tájékozva, hogy a Szemle a jövő évre hány íven fog megjelenni, én legalább 30 ívet kívánok füzetenkint 3–3 ívvel. Ha kevesebbre szorítják, akkor lemondok a szerkesztésről. A novemberi füzetet és a honoráriumot a jövő héten kapod meg, a decemberit pedig január elsején.”²⁶ Paikertet is mozgósítja, amikor az FM-től sem akar megérkezni a segély, s a hajdani jó barát, aki szokás szerint saját karrierjét egyengeti, a közben megromlott viszony ellenére igyekszik segítséget nyújtani, s közben megmutatja, hogy mennyit is ér a „kijáró ember”: „sürgetésemnek megvolt a foganatja és Darányi már aláírta az aktát, és ma meg holnap az ott lesz a Köztelken. Megnyugtatlak tehát, az 1000 ftot megkapja a Szemle!... Az Akadémia már megküldte az 500 ftot, a Közgazdasági is meg fogja adni a hiányzó 100 ftot.”²⁷

Tagányi szorongatott helyzetében változatos stratégiákat talált ki a lap fenn tartásához: „A Szemle nem bukik meg, legföljebb ívszáma redukáltatik. Az sem baj, akkor kidobom az adatokat, és csak feldolgozást adok s még több tere lesz a cikkek és vegyeseknek, de közelebbit még nem tudok.”²⁸ Ha ez megvalósult volna, mint látni fogjuk, még drágább lett volna egy lapszám előállítás.

Végül 1899-ben már visszavették (és egységesen betartották a 3 íves) terjedelmet. Sikerült eltüntetni a deficitet is, de a pozitív eredmény a pénzügyek terén csak átmenetinek bizonyult.

Ideje, hogy a Szemle személyi kiadásait is szemügyre vegyük, hiszen a terjedelem növekedésével természetesen nemcsak a nyomdászamlák, hanem a honoráriumoknak (és korrektori díjaknak is) emelkedni kellett.

Az 1900-as az utolsó évfolyam, amit teljes egészében Tagányi szerkesztett. A 2. táblázatból egyrészt kiderül, hogy a szerkesztő valamilyen tartalmi vagy minőségi kategorizálás alapján különbséget tett az értekezések szerzői között. Reiznernek, aki tulajdonképpen könyve beharangozásaként közölt egy „mutatványt”, csak 3 koronát fizetett oldalanként, Munkás és Illésy 4 koronát kapott, Takáts és az akkor a lapban publikálni kezdő Kováts Ferenc viszont 4,50-et. Nincs okunk és kompetenciánk, hogy kritizáljuk a szerkesztői döntést. Ugyancsak változó tarifával honorálta Tagányi az adatközlést is (2,24, 2,50, 3 K). De ami a leginkább figyelemre méltó, hogy az úgynevezett „vegyeseket” ugyanúgy számolta el, mint a legjobban honorált értekezéseket (4,50 K/oldal). Miközben hiányolta és szorgalmazta a színvonalas feldolgozásokat, kedvenc műfaja a „vegyes” volt. Külön műszót talált ki erre a rovatra, s ebben kétségtelenül a rengeteg anyagot

25 Uo. 2. 1899. dec. 18.

26 Uo. 50. D. n. A tartalom alapján a levél 1899 decemberében keletkezett.

27 OSzK Kt Fol. Hung. 1547. 1. Paikert Alajos Tagányi Károlyhoz, 1899. dec. 18. Miközben megnyugtadni igyekezett Tagányit, valójában illúziókba is ringatta: „nekem nagy terveim vannak a Szemle pénzügyi jövőjét illetőleg, ha sikerülnek, úgy a mostani terjedelme egyszer s mindenkorra biztosítva lesz.” Uo.

28 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 46. D. n. (1900).

2. táblázat

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle személyi kiadásai (1900)

Év/szám	Értekezés		Adatok		Irodalom		Vegyesek		Gt Értesítő		Revízió		Egyéb kiadások		Összes
	név	összeg	név	összeg	név	összeg	név	összeg	név	összeg	név	összeg	név	összeg	
<i>korona</i> 1900/1	Illésy 4 K/oldal	72,00	Kárfy (3) Takáts	38,08 2,24			Por (4) Takáts (8)	9,00 18,00	Tagányi	18,00	Tagányi mind 48 o.	60,00	hordár	6,00	227,80
1900/2	Reizner 3 K/oldal	81,00	Borovszky Thalloszy Maróthy Kemény	4,48 16,50 13,74 7,50			Kropf (5) Takáts (7)	11,24 11,24	Tagányi	9,00	Tagányi	60,00	hordár	6,00	216,24
1900/3	Takáts (I) 4,50 K/oldal	117,00	Döry (2) Maróthy (2) Kárfy Illésy	7,50 12,50 5,00 12,50			Por Sörös Tagányi (3)	4,50 11,26 6,74	Tagányi	9,00	Tagányi	60,00	hordár	5,00	251,00
1900/4	Takáts (II) 4,50 K/oldal	144,0	Kárfy Illésy	12,00 12,00	Acsády	27,00	Kropf (5) Döry Illésy	9,00 4,50 4,50	Tagányi	9,00	Tagányi	60,00	hordár	6,00	276,00
1900/5	Takáts (III)	135,00	Döry Kárfy	6,00 3,00	Acsády (2)	27,00	Por (2) Tagányi (2)	9,00 9,00	Tagányi	4,50	Tagányi	60,00	hordár	6,00	227,50
1900/6	Takáts (IV)	148,50	Kárfy (2) Kováts Kemény Tagányi	6,00 3,00 9,00 6,00			Hübner Tagányi (4) Por	18,00 13,50 9,00	Tagányi	9,00	Tagányi	60,00	hordár	5,00	269,00
1900/7	Takáts (V)	139,50	Döry Horváth S. Sörös Merényi Kárfy	9,00 6,00 6,00 6,00			Tagányi (6) Por Takáts (6)	13,50 6,75 15,75	Tagányi	9,00	Tagányi	60,00	hordár	5,00	263,00
1900/8	Illésy Munkás 4 K/oldal	60,00 24,00	Kárfy (3) Könyök Kemény Merényi (2) Horváth S.	17,50 13,75 5,00 11,25 2,50											
1900/9	Kováts 4,50 K/oldal	67,50	Horváth S. Kárfy	40,00 15,00	Acsády	27,00	Takáts (2) Kerekes	4,50 18,00			Tagányi	60,00	hordár	6,00	238,00
1900/10	Kováts 4,50 K/oldal	112,50	Horváth S. Kováts	33,00 6,00	Acsády	9,00	Takáts (5)	36,00	Tagányi (T)	20,00	Tagányi	60,00	hordár	7,00	283,50
		1101,00		345,04		90,00		242,98		96,50		600,00		58,00	2533,54

megmozgató és jó tollú író Takáts utolérhetetlen volt: „Nagyon érdekesek a fa dolgok is, hogy a tiszafát bérbe bírták a XVI. szban a nürnbergiek! Ez hallatlan érdekes dolog, *vegyeseld* föl édesem, mert ez gyöngyöt ér. Külömben [!] alig tud az ember válogatni fölfedezéseid közt! Igazán van abban valami gondviselelésszerű, hogy téged a sors ebbe a nagyszerű levéltárba helyezett! Ilyesmikre a bpi anyagból soha nem jönnénk rá!”²⁹ (Kiemelés – K. Gy) Azt sem bánta, ha ezekkel sokkal több dolga akadt. Miután nem maradt ideje a Szemlébe cikkeket írni, örömmel egészítette vagy javította ki hatalmas saját gyűjteményéből mások „vegyeseit”. Takátstól azt kérte: „esedezem, írd össze a vegyes apró közleményeket is, hogy kezemnél legyen, s minden füzetbe adhassak belőlök. Ne törd a fejed rajtuk, úgy add, ahogy az aktában találtad, a címmel se igen vesződj, majd adok én címet. De kérlek, minden apróságot külön papírra írd, hogy könnyebben kezelhessem.”³⁰ Volt idő, amikor szerette volna a szerkesztői honoráriumot felemeltetni, de deficit idején erre nem nyílt mód.³¹ A revízió, amit névleg Tagányi végzett, ívenként mindössze 20 koronát hozott.

A lap legjobban kereső szerzője vitathatatlanul Takáts Sándor volt, aki 1900-ban csak a Szemléből 771 korona 24 fillért kasszírozott. Többet keresett tehát innen, mint maga Tagányi, akiről ráadásul tudjuk, hogy a nevében kimutatott, úgynevezett revízió egy részét – kezdődő betegsége miatt, no meg mert nem győzte – levéltáros kollegájának, Horváth Sándornak adta tovább.³² Ám nehogy azt higgyük, hogy a szinte állandó támogatás és dicséret ellenére Takáts elégedett volt Tagányival mint lapszerkesztővel. Thallóczynek így panaszkodott: „A Gazdasági Szemle úgy adta a cikkemet, hogy röstelem [!]. Égbekiáltó sajtóhibáktól hemzseg. Összevissza van forgatva. A szerkesztő a bevezetésből csak az első kikezdést hagyta meg, aztán egy szép „így például”-lal kezd meg egy legalább tíz íves értekezést. Még diák koromban sem kezdtem semmit „így például”-lal! No de egye meg a fene! Már túl vagyok a bosszankodáson. Mintegy kilencven félív van a szerkesztőnél a megjelenteken kívül. A három hó alatt még hét teljes ívet sem adott. Pedig megígérte.”³³

29 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 57. D. n. (1900).

30 Uo. 31. D. n. (1898 vége).

31 OSzK Kt Quart. Hung. 3264/5. Paikert-napló, 1898. márc. 6.: „Tagányi mégis csak azért a pénzért csinálja a Szemlét. Alacsonyán [!] jár el velem. Magához ragad mindent... engem lehetőleg kizár mindenhonnan.”

32 „A jövedelemért sem érdemes nagyon törni magát [az embernek]. Én kaptam minden nyomtatott ív után 10 firtot szerkesztés revízió címen, de 30 ívnél többet nem volt szabad adni egy évben, azaz egy-egy füzetnél 3-3 ívet. Én persze nem bírván a korrektúrát is, a 10 firtnak a felét Horváth Sanyinak adtam korrigálásért. 150 firt volt tehát a jövedelemem a Szemléből!!! amelynek idegbajomat köszönhetem.” OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 56. D. n. (1900 vége).

33 OSzK Kt Fond XI/975. 1. Takáts Sándor Thallóczy Lajoshoz, d. n. (1900 eleje). Az emlegetett cikk: A dunai hajózás a XVI. és a XVII. században (Első közlemény). MGtSz 7. (1900) 97–122. A Takátsra jellemző lendületes stílusú kezdés után valóban „így például”-lal indul a második bekezdés. Uo. 97.

A Kováts-korszak

Tagányi összeomlása után Kováts Ferenc az 1901-es 2. számtól vette át a lap szerkesztését. Nem biztos, hogy pontosan felvilágosították arról, hogy mit vállalt. A lap Londonban élő régi szerzőjétől, Kropf Lajostól mindenesetre bátorítást kapott: „Ami a Szemlélet illeti, bizony nagy kár volna, ha t. Uraságod vagy megijedne a munkától, vagy bármi más okból visszavonulna a szerkesztéstől. Ha már Tagányi nem lehet a szerkesztő, legyen az Kegyed, mert egy harmadik ember alig akadna nálunk otthon.”³⁴

Kováts mindenesetre igyekezett betartani az előírt terjedelmi korlátokat, bár néha csak két és fél íves, néha három és fél íves füzetet sikerült összeállítania, s többször folyamodott összevont számok megjelentetéséhez. Alapjában azonban a lap költségstruktúráján nem változtatott, azt vitte tovább, ami Tagányi alatt kialakult. 1901 végén történt ugyan kísérlet az előfizetők számának növelésére, de ennek az 1902. évi adatokra nem volt hatása.³⁵ Összességében valamivel alacsonyabbak lettek a nyomdai kiadások, ám a korábbi csúszásokat neki sem sikerült kiküszöbölni. A Pátria nyomda legalábbis arra szólította fel 1903 elején, hogy „a Gazdaságtört. Szemle 10ik füzetéhez 2 ¼ ívre való kéziratot” küldjön, „hogy a jelzett füzetet, melynek már a múlt hónapban kellett volna megjelenni, elkészíthessük. ¾ ívre való szedés már van.”³⁶ A szerzői honoráriumon kevésbé tudott takarékoskodni. Megbízóitól türelmi időt kapott a dolgok rendbetételére. Először 1903 februárjában van nyoma annak, hogy megrezdült a feje felett Damoklész kardja. Szilassy Zoltán, az OMGE részéről a szerkesztés Kováts mellé kirendelt felelőse írta Pozsonyba a vészjósló levelet: „fontos dolgokat kellene megbeszélni, miket levélben közölni nagyon bajos. Ugyanis arról van szó, hogy a Szle elterjedtségével a Tanács nincs megelégedve, mert nagy deficittel jár a kiadóra s ezért a Tanács legutóbb utasított, hogy valamely más alakban való kiadásról tervezetet készítsék, vagy pedig a megszüntetésre adjak javaslatot. Ezt kéne tehát megbeszélni. Míg ez a dolog végleg eldöntve nincs, kérek új számot ne is készíts elő.”³⁷ Pár nap múlva már érkezik a következő levél, amelyhez csatolva van egy „kimutatás, melyből látszik, hogy a Szle összes deficitje 1848 K 28 fillér. Nagyon örülnék, ha valami okosat ki tudnál sütni.”³⁸ Láthatóan a *Közteleknél* a kezdetektől számolták a hiányt, az általunk fent közölt 1. táblázat összesített kimutatása épp ezeket az adatokat fogja át (s ebből az is kiviláglik, hogy a legnagyobb deficiteket a Szemle 1897–1898 óta görgette magával). Aztán mégiscsak időt hagytak az átállásra. Talán azért, mert csökkenő tendenciát mutatott a hiány. A márciusi levél némi megkönnyebbülést

34 MTA Kt Ms 2356/372. Kropf Lajos Kováts Ferenchez, 1901. ápr. 14.

35 1901 decemberében az OMGE egyik szakosztálya felkérte a VKM-et, hogy javasolja a középiskoláknak könyvtáraik számára a folyóirat megrendelését. *Izsépy E.*: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle i. m. (1. jz.) 1084.

36 MTA Kt Ms 2355/84. Pátria Kováts Ferenchez, 1903. jan. 8.

37 MTA Kt Ms 2355/71. Szilassy Zoltán Kováts Ferenchez, 1903. febr. 16.

38 MTA Kt Ms 2355/72. Szilassy Zoltán Kováts Ferenchez, 1903. febr. 20.

hozott: „röviden és sürgősen értesítelek, hogy az idén a Szle marad úgy, mint a múltban. A teendő intézkedések végett bármikor jössz [!], szívesen látlak.”³⁹

Az így nyert haladék időt adott arra, hogy az év folyamán előkészítsék a Szemle új folyamának tervezetét. A koncepció nemcsak a Szemle, hanem a gazdaságtörténet helyét is igyekezett kijelölni. A Kováts Ferenc hagyatékában fennmaradt fogalmazvány szerint: „Az újabb időben mind nagyobb mérveket öltött gazdaságtörténelmi kutatás kettős célt szolgál: egyrészt kiegészíti, mélyíti, kiszélesíti történelmi ismereteinket, amelyek a történelem politikai irodalmának kizárólagos művelése idejében gyakran egyoldalúak s hézagosak – másrészt pedig hivatva van feltárni a jelenkori társadalmi és gazdasági élet történelmi alapjait. A gt. így első-sorban úgy a politikai történelem, mint a társadalmi gazdaságtan segédtudománya. Emellett azonban valamely állam vagy nemzet gazdaságtörténetének feltárása magában véve is oly fontos tudományos feladat, hogy az azt teljesítő tudományág teljes joggal önállóságra tarthat számot.” (Kiemelés – K. Gy.)⁴⁰

Az újjászervezés része lett a terjedelem csökkentése, amely 1904-től részben az oldalszám korlátozásában mutatkozott meg, részben abban, hogy az új konstrukcióban már évente csak négy füzetet adtak ki, azaz a Szemle „évnegyedenként” jelent meg (volt, hogy azon belül is összevont számokkal). Az új előfizetési felhívás sem tudta megmenteni a Szemlét. Előfizetői listát nem ismerünk, ám valószínűleg ezen a téren sem sikerült megállítani a hanyatlást.

A legnagyobb gondot azonban – úgy tűnik – a szerzőgárda toborzása okozta. Tagányi legtermékenyebb szerzője, Takáts Sándor először megsértődött ugyan, hogy nem őt választotta az OMGE főszerkesztőnek, rövid szünet után azonban újra adott cikkeket a Szemlének. De folyton elégedetlen volt valamivel. Hol azzal, hogy Kováts nem reagált a levelére, hol azzal, hogy nem jelent meg az írása, hol pedig mert nem érkezett meg a honorárium. Tagányi leveleiből ugyan tudjuk, hogy az ő idejében sem volt a kifizetésekkel minden rendben, most azonban Takáts levelei telve lettek ilyenekkel: „A Szemle azon számát, miben a halászatról írtam cikket, máig nem kaptam meg. A legutóbb megjelent számban közölt vegyesekért meg honoráriumot nem küldtek. Tagányi idején a vegyeseket épp úgy honorálták, mint az értekezéseket. Arra kérem tehát, hogy ha az ilyen kisebb dolgokért nem adnak honoráriumot, úgy a most küldötkeket ne is tessék közölni.”⁴¹

Takáts átmeneti eltávolodását a Szemlétől az is lehetővé tette, hogy 1901-ben Darányi Ignáctól 1000 korona támogatást kapott a magyar marhatenyésztés és marhakereskedelem múltjáról elvégzendő kutatásokra, amelyet a miniszter a következő évre is kilátásba helyezett, amennyiben két év alatt elkészíti a művet.⁴²

39 MTA Kt Ms 2355/74. Szilassy Zoltán Kováts Ferenchez, 1903. márc. 13.

40 MTA Kt Ms 2355/48. Előfizetési felhívás a MGtSzle új folyamára (fogalmazvány).

41 MTA Kt Ms 2355/139. Takáts Sándor Kováts Ferenchez, d. n.

42 PMKL IV. 83. 20. d. Darányi Ignác FM dr. Takáts Sándorhoz, 1901. máj. 11. A szerződés létre, tudomásunk szerint, Koltai András levéltári fondismertetője hívta fel elsőként a figyelmet.

Új fejleménynek számított, amikor Takáts bírálatokkal jelentkezett a *Századokban*, s hogy, hogy nem, egyik fő célpontja a Gazdaságtörténelmi Szemle egyik újsütetű szerzője, Kerekes György volt, akinek két művét is alaposan megkritizálta.⁴³ Kerekes már a Tagányi-korszakban jelentkezett a Szemlénél (egészen pontosan Paikertnél), de akkor leadott cikkével kapcsolatban Tagányi még azt jegyezte az első levélre: „Nem közölhető, mert nincsen feldolgozva, merő aktakivonat!”⁴⁴ Tagányi „pozitivizmusa” láthatóan több és más volt, mint a „cserépgyűjtő” lelkület kifejeződése.

A Takáts által megbírált könyvek közül az első, az Almásy Istvánról szóló, eredetileg a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében* jelent meg 1902-ben, s ezt adta ki a szerző könyv alakban. Ennek köszönhetően az 1902-es évben egyébként Kováts Ferenc után (801 korona 75 fillér) Kerekes volt a legjobban fizetett munkatárs (757,75 K), s Takáts csak jóval kevesebbhez jutott (281,25 K).⁴⁵ Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Takáts egy oldalvágást a Szemle szerkesztőjén is elhelyezzen: „Minthogy Almásy István élete először a M. Gazdaságtörténelmi Szemlében jelent meg s csak azután készült belőle önálló kiadás, a folyóirat szerkesztőségének kellett volna a szerzőt a feltűnőbb hibákra figyelmeztetni, vagy azokat kijavítani. De ez – úgy látszik – nem történt meg, sőt a hibák száma csak növekedett a sajtóhibákkal. Pedig egy kis jóakarattal sok mindent helyre lehetett volna ütni.”⁴⁶ Kováts külön levélben kérte Takátsot további közreműködésre (recenziókra is!), s közben hosszasan kitért a Kerekes-ügyre, amelyben helyzetét igyekezett tisztázni: „Ismertetésére visszatérve bizony nem tehetek mást, mint általánosságban igazat adhatok Doktor úrnak. Kerekes úr írt ugyan nekem és panaszkodik, hogy buzdítás (?) helyett méltatlan bánásmódban részesült, de hát azt az ítéletet ő busásan megérdemelte. A nekem juttatott megrovási kalandot is zsebre kell vágynom, de hát csak azt akarom megjegyezni: szíveskedjék megtekinteni a Szemle utolsó folyamait: ki dolgozik-e ott? Thallóczy, Kropf és Érdújhelyi egy-egy értekezésétől eltekintve a számottevő magyar gazdaságtörténészek közül csak Takáts dr, Munkás László és (bocsánat a szerénytelenségemért) az én csekélységem. Így azután egyszer-másszor gyengébb dolgot is kell elfogadnom. Kerekes igen szorgalmas és nagyon jár utánam. Zoltai dolgozatai már jobbak és megbízhatóbbak. Hiszen úgymint rostálok, ha csak lehetséges, de helyzetem rendszerint igen nehéz. Most végre-valahára odáig jutottam, rendes időben adhatom ki az egyes füzeteket.

43 Takáts Sándor két bírálat: Nemes Almásy István – kassai kereskedő és bíró üzleti, köz- és családi élete, 1573–1635. Kereskedelem-történeti egyedirat. Irta Kerekes György. Budapest, 1902. Pátria kny. 182 l. Századok 37. (1903) 838–848.; Képes kereskedelem-történet, különös tekintettel Magyarországra. Szakemberek és a művelt közönség számára írta Kerekes György. 3-ik kiadás. Budapest, 1903. Athenaeum kny. V, 180 l. 127 képpel. Századok 38. (1904) 79–81.

44 MTA Kt Ms 2355/218. Kerekes, mint írta, Homonnáról a kassai felső-kereskedelmi iskolába áthelyezése után tudott kereskedelem-történeti kutatásokkal levéltári szinten foglalkozni. Kerekes György [Tagányi Károly] szerkesztőhöz, 1899. dec. 17. Ld. továbbá 1900. okt. 31-i újabb levelét. MTA Kt Ms 2355/88.

45 MTA Kt Ms 2355/63–69.

46 Takáts S.: Nemes Almásy István i. m. (43. jz.) 848.

Ez is már nagy dolog, mikor gyakran utolsó percig sem tudok értekezést keríteni. Ezt tehát kérem melegségemül elfogadni.”⁴⁷ Úgy tűnik, mintha nem sok változott volna a magyar gazdaságtörténet keresleti piacán a Tagányi-korszak óta. Értekezés és értekező szerző folyton-folyvást kerestetik.

Ami a Kerekes-ügyet illeti, ahhoz érdemes hozzáfűzni, hogy Kováts egyébként derekasan megszerkesztette ezt a cikket is. Ez derül ki legalábbis Kerekes azon leveléből, amely szerint kérte visszatenni a különlenyomatként megjelölt változatba a folyóiratból kihagyott részeket.⁴⁸ A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy Kerekes utoljára 1903-ban publikált a Szemlében. Egy 1903 májusában beküldött dolgozatát Kováts igen kemény bírálatban részesíthette, és komoly átdolgozást kívánt. Bár Kováts levele nem maradt fenn, amennyire a válaszevelelől meg lehet ítélni, meglehetősen súlyos félreolvasásokat kellett korrigálni: „Szíves útbaigazítását és tanácsait köszönöm, bár kissé resteltem, hogy ilyen hibákat követtem el. De nem csoda, ily nehéz s régi szöveggel most volt először dolgom. Mindenesetre nagyon óvatos leszek ezután, habár eddig is igen vigyáztam. Együtt dolgozom Kemény levéltárossal, ki 20 évi gyakorlata alapján jól ért az ilyenekhez.”⁴⁹

Izsépy Edit számba vette, hogy a régebbi szerzők közül kik pártoltak el Kováts idején a laptól. A felsorolt nevek többsége azonban tulajdonképpen már Tagányi alatt sem volt végig rendszeres munkatárs (Fest Aladár csak 1895-ben közölt írást, Karlovsky utoljára 1897-ben publikált itt, Lehoczky Tivadar 1896-ban, Márki Sándor egyszer, 1895-ben, Pauler csak egy vitacikk erejéig volt jelen 1899-ben, Szádeczkytól pedig 1898 után nem jelent meg semmi). Illésy, Tagányi jász cimborája valóban elmaradt 1900 után, mint ahogy Thallóczy és Acsády is csak egyetlen tanulmányt, illetve recenziót közölt. Kováts levelezése ismeretében azonban hozzátartozik a dologhoz, hogy Acsádyval annak haláláig jó kapcsolatot ápolt, s ritka jelentkezésének más oka lehetett. Mint Acsády írta: „a Szemle számára szívesen küldenék valamit, de olyan beteg vagyok, hogy a mostani munka befejezése is igazán óriási erőlködésembe kerül.”⁵⁰ Thallóczy pedig kezdettől fogva egyik támogatója volt Kováts főszerkesztőségének, s a lap fennállása alatt végig szakmai kontaktusban álltak. 1905-ben ő is ajánlott cikket Kovátsnak, még ha annak megjelenésére már nem is került sor.⁵¹

47 OSzK Kt Levelestár, Kováts Ferenc Takáts Sándorhoz 1. 1903. nov. 24.

48 „Kérem szíveskedjék a nyomdába a kihagyott »Hamis pénzverés« c. fejezet kéziratát elküldeni a klny. számára. Írtam, hogy csakis ide szedjék ki.” MTA Kt Ms 2355/103. Kerekes György Kováts Ferenchez, 1902. szept. 14.

49 MTA Kt Ms 2355/106. Kerekes György Kováts Ferenchez, 1903. máj. 17. Kerekes utolsó cikke a Szemlében: A kassai kereskedő-czéh (Bruderschaft) könyve 1446–1553. MGtSz 10. (1903) 342–352.

50 MTA Kt Ms 2356/104. Acsády Ignác Kováts Ferenchez, 1905. okt. 3. Acsády jobbagyságtörténetét éppen hogy be tudta fejezni halála előtt, de ehhez pénztörténeti dolgokban Kováts-tól kért (és kapott) segítséget. MTA Kt Ms 2356/103. Acsády Ignác Kováts Ferenchez, 1905. szept. 27.

51 „Jegyzeteim közt a mellékelt monetarius dolgot találtam, melyeket van szerencsém önnek felajánlani.” MTA Kt Ms 2355/153. Thallóczy Lajos Kováts Ferenchez, 1905. máj. 12.

Sokkal érdekesebb a szakmai szocializáció szempontjából az újonnan jelentkező, formálódó gazdaságtörténészek csoportja. Kerekes Györgyről, Zoltai Lajosról már volt szó. Izsépy korrektil felsorolja az egész társaságot. Rendkívül változatos összetételű, felkészültségű szerzőgárdáról van szó, akiknél a gazdaságtörténet felé való fordulást különböző okok motiválják. Erdélyi László (Tagányi későbbi vitapartnere) például – akkor még bencés főiskolai tanárként – egyenesen úgy jellemzi saját magát Kováts előtt, mint akit „a magyar gazdaságtörténet annyira érdekel, hogy rendtörténetünk befejezése után egyenesen a gazdaságtörténet tanulmányozásának szeretném szentelni munkásságomat. Ebben rendkívül becses lesz Nagyságod támogatása...”⁵² Iványi Béla, akkor még kezdő levéltáros gyakornok részben „Mandelló tanár úr felhívására”, részben Tagányi „útbaigazítására” jelentkezik oklevélmásolatokkal, de végül eljön az ideje annak, hogy az utolsó számban értekezést is publikáljon.⁵³ Szepességi, illetve székelyudvarhelyi tartózkodása alatt (utóbbi helyen volt főreáliskolai tanár) ajánlkozott céhszabályok másolatának beküldésére Lukinich Imre, s szorgalmasan teljesítette is a vállalt feladatokat. Az ő esetében az a „piacépítő” és szakmai szocializációs együttes hatás is megjelent, hogy honoráriumra terhére a Szemle előfizetői sorába kívánt lépni.⁵⁴ Kováts egyébként ügyesen biztatta a szerzőt.⁵⁵ Lukinich további tanácsokra is nyitott volt: „Magam is gondolkoztam azon, hogy írjak értekezést a MGtSz számára, de magára a tárgykörre nézve eddig még nem határoztam. Nsgod szíves útbaigazítását kikérni; pl. hogy vajjon jó lenne-e Udvarhely megye múltjának idevágó részleteit feldolgozni; (Udvarhelymegye gazdasági viszonyai vmelyik században; vagy Udvarhely megyei céhekről stb.), vagy pedig általában hazánkra legyenek tekintettel).”⁵⁶ De a későbbi irodalomtörténész-történész Viszota Gyula is jelentkezett tanulmánnyal a Szemlében.

Akadtt természetesen Kovátsnak olyan konfliktusa is, amely bizonyára nem kedvezett OMGE-beli megítélésének. Rodiczky Jenő cs. és kir. asztalnok (1844–1915), az Országos Gyapjúminősítő Intézet igazgatója, aki már az induláskor is

52 MTA Kt Ms 2356/194. Erdélyi László Kováts Ferenchez, 1903. ápr. 7.

53 MTA Kt Ms 2355/85–86. Az első: 1903. szept. 22.; a második d. n.

54 MTA Kt Ms 2355/11. Lukinich Imre Kováts Ferenchez „kérem ngos Tanár urat, szíveskedjék tudomásomra hozni, hogy vajjon a MGtSz számára másoljak-e céhszabályokat, és pedig milyeneket; vagy pedig szíveskedjék megjelölni, hogy a MGtSz számára milyen irányúakat másoljak le.” 1902. jún. 1. Kerekes is úgy nyilatkozott, hogy a cikkéért kapott tiszteletdíjért „első sorban is a Sz[em]le eddigi évfolyamait óhajtaná megkapni”. MTA Kt Ms 2355/88. Kerekes György [Tagányi Károlyhoz], 1900. okt. 31.

55 OSzK Kt Lukinich Imre, Fond 116/953. Kováts Ferenc Lukinich Imréhez, Pozsony, 1902. júl. 3. „Ezen okmányokat az »adatok« között publicálnám (tiszteletdíj: egy oldal 4 kor 50 fl), de egyúttal bátorodom felkérni, hogy igen szívesen ve[nné]k fel kisebb-nagyobb tudósításokat ottani okmányokról, adózásról, mezőgazdaságról, iparról, kereskedelemről stb. a vegyesek című rovatban, ugyanazon tiszteletdíj mellett. Az érdekesség és fontosság elbírálását tanár úrra kell bíznom, minthogy én nagy sajnálatomra az ottani levéltárakat eddig még nem ismerem.”

56 MTA Kt Ms 2355/14. Lukinich Imre Kováts Ferenchez, 1902. szept. 21. Amennyire látható, végül értekezés közlésére nem került sor, bár Lukinich írásai közül néhány, a lap megszűnése miatt, Kováts hagyatékában rekedt. MTA Kt Ms 2355/242–246.

szerzője volt a Szemlének, 1902-ben újabb írással jelentkezett.⁵⁷ Miután nem kapott választ, Szilvássyn keresztül sürgette a közlemény megjelentetését, vagy ha nem megy, visszaküldését. Akkor azt a választ kapta, hogy az írást a szeptemberi számban fogják lehozni, de miután ez a szám még október végén sem jelent meg, sértődötten kérte cikke visszaküldését, miközben „előre biztosította” Kovátsot: „többé nem fogom küldeményeimmel terhelni”.⁵⁸ Egy ilyen haragos (akit egyébként már Paikert is utált mint felettesét) bizonyára nem tett jót a Szemlének.

Kováts érdemei között okvetlenül meg kell említenünk, hogy bekapcsolta a Szemlét a nemzetközi tudományosság áramkörébe. Ez nemcsak külföldi levelezéséből tűnik ki, hanem mindenekelőtt abból, hogy részletes magyar gazdaságtörténeti bibliográfiát közölt az 1900–1902-es évre (azon belül különös tekintettel a Szemlére) az újonnan indult, nemzetközi aspirációjú Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte (VSWG) 1903-as évfolyamának 2. számában.⁵⁹ Feltételezzük, hogy Kováts törekvése, miszerint a folyóirat a nemzetközi normának megfelelő gazdaságtörténet fórumává váljon, tovább mérsékelte iránta a hazai agrárkörök és az agrártárca érdeklődését.

A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* utolsó éveiről ma sem tudunk sokkal többet, mint amit Izsépy Edit erről közzétett. Különös módon a végjátékhoz Kováts Ferenc hagyatéka sem szolgál érdemi adalékokkal. Izsépy szerint Pozsonyból nem lehetett egy ilyen lapot szervezni és irányítani, s különben is Kováts túl fiatal volt a feladathoz.⁶⁰ A vélekedés alapjában a Tagányi–Takáts-levelezésen nyugszik, s elsősorban Tagányi nézeteit visszhangozza: „A Szemle sorsa igen leverő, de Kováts kezében tönkre kellett mennie. Ha nem volna most választás, megtudakolnám a Köztelken mi van a szemlével, mi a tervük a jövőre. Neked kellene a szerkesztőjének lenni! Akkor volna rend és tartalom. De az »Omgé«-tól el kellene venni, mert ott mostoha kezekben volt mindig, vagy az Akadémiának, vagy a Tört. Társulatnak kellene kezébe vennie, talán megadná Darányi nekünk is a 2000 kor.

57 MTA Kt Ms 2357/118. Rodiczky Jenő Kováts Ferenchez, 1902. jan. 22.

58 MTA Kt Ms 2357/119. Rodiczky Jenő Kováts Ferenchez, 1902. okt. 22. Az írás (*Marhahizlalók szövetkezete 1833-ban*) végül megjelent: MGtSz 9. (1902) 426–427.

59 *Franz Kováts*: Ungarische Bibliographie 1900–1902. VSWG 1. (1903) 605–617. Az egyes munkák címét németre fordítva. A folyóirat nemzetközi munkatársai között magyar részről Acsády Ignácot és Kováts Ferencet tüntette fel. Tagányi is kapott megkeresést, de nem vállalkozott rá. „Hartmanék engem is felszólítottak munkatárssá, de én németül nem tudok írni, meg aztán még 1-2 évig tollhoz nem nyúlok. De te csakugyan roppant becsü adatokat adhatnál nekik, amikről senkinek dunsztja sincs.” OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz, 37. D. n. (valószínűleg 1903). A VSWG felhívását és a folyóirat titkárának, Kurt Kasernek Kovátshoz írott leveleit ld. MTA Kt Ms 2356/296–304.

60 „Hamar bebizonyosodott, hogy a Szemlét ... mégsem lehet egy távoli városból szerkeszteni.” *Izsépy E.*: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle i. m. (1. jz.) 1085. A Szemle megszűnésének okaira összefoglalóan ld. uo. 1102. Teljesen félreértelmezi a Szemle megszűnésének lehetséges okait *Wolfgang Zorn*: „Volkswirtschaft und Kulturgeschichte” und „Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”. Zwei Zeitschriften in der Vorgeschichte der VSWG 1863–1900. VSWG 72. (1985) 457–475. A Szemle megszűnéséről uo. 472.

szubvenciót. Említsd meg ezt Thallóczynak, ő sokat tehetne, még a (szerencsére!) változott viszonyok között is, Darányival jól van.”⁶¹ (Kiemelés – K. Gy.)

A fentiekben talán sikerült alátámasztanunk azt a véleményünket, hogy az egyoldalúan a harmadik főszerkesztőt kárhóztató álláspont, legalábbis gazdaságtörténetileg, méltánytalan Kováts Ferencsel szemben. A finanszírozásban rejlő s a megszűnéshez vezető okok ugyanis nem Kováts, hanem már Tagányi, sőt Paikert alatt kezdtek hatni, s ebben az értelemben valószínűleg a lapnak az első vezérkar alatt is „tönkre kellett volna mennie”. Nincs alapunk annak feltételezésére sem, hogy Bécsből, tehát Takáts irányításával több esély lett volna a túlélésre. Tagányi valójában azért szerette volna Takátsot főszerkesztőnek, mert abban reménykedett, hogy felépülése után általa inkább megtarthatja befolyását a folyóiratra. „Én édes Sanyikám legelső sorban neked ajánlom föl a szerkesztőséget, ha t. i. az OMGE arra föl fog hatalmazni, mert azt még nem tudom. Én nem látok abban akadályt, hogy Bécsben vagy, azért szerkesztheted oly módon, hogy egyszerre 2–3 füzetet készítesz el, mert hisz a Szemle nem aktuális dolgokkal foglalkozik. De valahogy ne érts félre, hogy én talán azért unszollak, hogy a kedvemért vállald el. Nem édes Sanyikám, csakis ha neked van kedved hozzá. *Én persze most legalább egy ¾ évre nem segíthetek, legfőljebb tanáccsal.*”⁶² (Kiemelés – K. Gy.) Takáts valójában Tagányi nélkül nem tekinthető teljes értékű gazdaságtörténésznek, s ezt Tagányi is jól tudta. Ráadásul – mint láttuk – Takáts véleménye Tagányi szerkesztői stílusérzékéről távolról sem volt hízelgő. Tagányi persze szintén jól ismerte Takáts gyengéit. Ugyan rendszeresen dicsérte őt, hogy milyen nagyszerű „felfedezéseket” tesz, hogy milyen jó, hogy mindent „az eredeti kútfőkből szeret megismerni”,⁶³ ám rögtön kiderült, hogy ami Takátsnál alapvetően hiányzik, az a gazdaságtörténeti olvasottság. Ezért néha viaszolni is kellett: „Az nem baj, hogy könyveket nem olvasol, kevés tudnivaló van bennük erre a korra.”⁶⁴ S ami egy alapos latinus műveltségű, roppant munkabírású, jó tollú szerzőnél érdem, az egyáltalán nem pozitív tulajdonság egy szerkesztőnél. Gondoljunk csak arra, milyen gazdaságtörténész lett Takátsból a Szemle megszűnése után! Abban egyébként, hogy nem Takáts, hanem Kováts lett a Szemle főszerkesztője, fontos szerepet játszott Thallóczy véleménye. Takáts egy későbbi szemrehányó levelében azt írja neki, hogy jól tudja, hogy ebben a kérdésben nem fogta pártját.⁶⁵ S bizonyára nem csak azért, mert nem akarta elereszteni Bécsből.

61 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 3. D. n. A levél biztosan 1903 novembere előtt keletkezett (Darányi ugyanis addig volt miniszter). Ráadásul Takáts 1903 tavaszán tért haza Bécsből, tehát inkább 1903 elejére datálható.

62 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 56. D. n. (1900 vége).

63 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 29. D. n.

64 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 68. D. n. (1900).

65 „Én tudom, hogy mt. Tanácsos úr minden életbevágó kérdésben, kezdve a Gazd. Tört. Szemle Szerkesztőségétől, a Bunkuku kinevezéséig, ellenem cselekedett, de viszont azt is elismerem, hogy oldala mellett végtelen sok jó napban volt részem.” OSzK Kt Fond XI/975. 58. Takáts Sándor Thallóczy Lajoshoz, n. év. okt. 31. Bunkuku: Jungerth Mihály csúfneve a Thallóczy-levelezésben. Jungerth 1908-ban került a közös pénzügyi levéltárba Thallóczy mellé, a levél keltezését ehhez viszonyíthatjuk.

Formális intézmények és informális személyi hálózatok

Nem szeretnénk azonban fejtegetéseinket teljesen fatalista gondolatmenettel zárni, s azt sugallni, hogy a Gazdaságtörténelmi Szemle eleve bukásra volt ítélve a magyarországi viszonyok miatt. Ezzel segítenénk továbbélni azt a két háború közötti álláspontot, amelyet pedig egyáltalán nem osztunk. Dékány István sommás véleményéről van szó: „Tagányi Károly, majd Kovács [!] Ferenc szakavatott szerkesztése ellenére szomorúan bizonyította be a Szemle, hogy az »először csak anyagot gyűjtünk« álláspontja mennyire lehetetlen. Nem volt semminő gazdaságtörténeti perspektíva, az adatok igazi hasznavehetőségét nem tudták mihez mérni; a folyóirat végre is megszűnt. Gazdaságtörténetünk szárnyra kapását a nemzeti élet problémájának központi helyzete is hátráltatja. A gazdaságtörténet bizonyos mértékig akaratlanul nemzetközivé lesz.”⁶⁶ Minden rész- és látszatigazság ellenére ezek a mondatok épp a főszerkesztők nemzetközi tájékozottsága és szakirodalmi felkészültsége miatt a viszonyok csekély ismeretéről és meg nem értéséről tanúskodnak.

Az intézményesült pénzügyi, gazdasági korlátok ugyanis mindig informális és személyes viszonyokba ágyazódnak, s ezek nélkül a változások nem igazán magyarázhatóak. S most nemcsak a potenciális szerző- és előfizetői gárdára gondolunk (bár e kettő között szemmel láthatóan volt átfedés), hanem azokra a háttérben megbúvó, ám időnként a felszínre törő konfliktusokra, amelyek jócskán befolyásolták a Szemle sorsát. Kezdjük azzal, hogy a lap elindításakor szerencsés koalíciót alkotó Paikert–Tagányi kettős („lapmenedzser” és „agytröszt”), akik jó baráti-társasági kapcsolatban is álltak, hamarosan elég furcsán viszonyultak egymáshoz. Miután – mint láttuk – Tagányi kitétette a nevét a lap borítójára (amit egyébként eredetileg Paikert sem ellenzett), 1897 tavaszán Paikert már így vélekedett korábbi barátjáról: „Ma nálam volt Tagányi. Sohasem gondoltam: hogy ebben a szobatudósban ennyi komisszág tud lakni. Köteteket lehetne írni, amikor a szereplő egyének nyomorult tetteiről akarnánk referálni a hívő utókornak. A barátság leple alatt kifosztani és megfojtani a »barátot«, ebből él majdnem kivétel nélkül mind e fajzat.”⁶⁷ Ráadásul, a Szemle alapítói között nemcsak a személyes viszony romlott meg, hanem ez beleszövődött az OMGE fiatal gárdáján belüli konfliktusba is (Paikert és a többiek között), s még tágabb keretben az agrárius–merkantil ellentétbe. Miközben a kereskedelmi miniszter következetesen megtagadta a támogatást a laptól, maga az OMGE vissza-visszatérően sokallta a kereskedelmi érdeklődést a folyóiratban. Mint Tagányi írta Takátsnak: „Áprilisra van cikkem, de gyenge, májusra nekem lesz muszáj írnom, mert mezőgazdaságról ebben a számban még semmi se volt, *félek, hogy*

66 Dékány István: Gazdaság- és társadalomtörténet. In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1931. 187.

67 OSZK Kt Quart. Hung. 3264/5. Paikert-napló, 1897. ápr. 22.

*zúgni fognak majd, hogy csupa kereskedelmi dolgot adok.*⁶⁸ (Kiemelés – K. Gy.) E szemléletbeli különbség később is kísérte a lap történetét. Az OMGE 1901. decemberi szakosztályi ülésén Balás Árpád egyértelműen megfogalmazta: kívánatos lenne, ha „több olyan cikk jelennék meg a Szemlemben, amelyek több vonatkozásban vannak a mezőgazdasággal”.⁶⁹ Nem véletlenül tévesztette tehát el a *Köztelek* igazgatója a lap címét, hiszen számukra a gazdaság szó szinte egyértelműen a mezőgazdaságot jelentette. Az agrárius–merkantil konfliktus árnyalásához további adalékot nyújt Paikert Alajosnak az 1940-es évek elején írott visszaemlékezése. „Igen érdekes volt, hogy a merkantil–liberális körök akkor már mily teljesen hatalmukban tartottak minden irodalmi megmozdulást és mily ügyesen nyomtak el már akkor minden olyan nemzeti, magyar érdeket szolgáló fejlődést, amely speciális érdekeik útjában állott. Amikor megindult a Sz[em]le, megjelent nálam egy liberális úr, aki hivatkozva arra, hogy ő az MTA tagja, annak megbízásából kérte a megjelenendő kéziratokat és ez ismétlődött néhányszor, úgyhogy nekünk, látva és tapasztalva a Tud[ományos] Ak[adémia] e furcsán, de igen érezhetően nyilvánuló cenzorságát, nem állt módunkban szabadon és oly az igazsághoz és a magyar nemzeti szellemhez hű formában szerkeszteni a Sz[em]lét, hogy azt tulajdonképp megtennünk kellett volna.”⁷⁰ Ma már nem tudjuk lehántani az 1930-as évek retrospektív frazeológiáját az idézett emlékirat-szövegről, mint ahogy azt sem tudjuk, hogy ki lehetett az akadémikus „látogató”. Acsády Ignác 1888-tól, Földes Béla és Marczali Henrik 1893-tól lett akadémiai levelező tag. Akárki volt is a felidézett akadémikus, aligha cenzúráról volt szó, legfeljebb arról, hogy az Akadémia – 1896-tól nyújtott támogatása biztosítékaként – meg akart győződni arról, hogy valóban tudományos lap előállításához járul-e hozzá. Acsády a legelső számtól a lap szerzője volt, sőt nevezetes programhirdető írást közölt a lap második évfolyamában.⁷¹ Földest és Marczalit ugyan kezdettől hirdette a Szemle leendő munkatársai között, mégsem jelent meg tőlük ott egyetlen cikk sem. Földesnek csak egyik könyvét méltatta igen pozitívan hangolt recenzióban épp Acsády.⁷² Meg kell említenünk azt is, hogy Acsády és Marczali között a kezdeti jó kapcsolat ekkorra sajátos ellentété

68 OSzK Kt Levelestár, Tagányi Károly Takáts Sándorhoz 61. D. n. Tagányi székfoglalójára való utalás alapján valószínűleg: 1899 eleje. Bár nincs tudomásunk Tagányi által az évben írt agrártörténeti értekezéséről.

69 Idézi *Izsépy E.*: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle i. m. (1. jz.) 1084.

70 *Paikert Alajos*: Életem. (Kézirat.) Mezőgazdasági Múzeum, Adattár 1338. 100.

71 *Acsády Ignác*: A magyar gazdaságtörténet feladatai. MGtSz 2. (1895) 137–158. Az írás eredetileg előadásként került felolvasásra a Magyar Közgazdasági Társaság gazdaságtörténeti szakosztályának 1895. április 23-i ülésén. Acsádyról ld. *Gunst Péter*: Acsády Ignác történetírása. Akadémiai, Bp., 1961., ill. újabban *Horváth Zita*: Acsády Ignác gazdaság- és társadalomtörténeti munkássága. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica 9/4. (2004) 83–91.

72 *A[csády] I[gnác]*: A társadalmi gazdaságtan elemei. Írta: Földes Béla. MGtSz 5. (1898) 470–472. Acsády mindenekelőtt azt emelte ki, hogy „Földes az, a ki először viszi be a magyar gazdaságtörténetet a magyar közgazdaságtanba, s ezzel olyan példát adott, mely ellenállhatatlanul fog hatni mindazokra, akik ezt a tudományszakot művelik”. Uo. 471.

változott.⁷³ Tagányi 1897-es akadémikussá választása után viszont az Akadémia részéről végképp okafogyottá vált (volna) bármifajta intervenció.

E gazdaságpolitikai háttérkonfliktusnak természetesen voltak finomabb szociális szövetei is. Paikertnek Tagányihoz fűződő viszonyát már korán színezte a kor antiszemitizmusa: „Mandelló Gyulával és Tagányi Károllyal voltam együtt a pilzeniben. Az előbbi egy svindler, typusa a protz zsidóknak. A szemtelen per tu-t kínált és el kellett fogadnom, hogy skandalumot ne csináljak. Az a gyámoltalan Tagányi egészen benne van a zsidókban.”⁷⁴ Néhány évvel később viszont Paikert kifejezetten rokonszenvezett Mandellóval: „Különös fiú ez a Mandello. Sokban hasonlít reám, álmodó és reformer, kit félreért a világ...”⁷⁵ De még mielőtt mi is félreértenénk ezt az egykori világot, álljon itt egy Tagányitól származó levélrészlet: „Most alakult Láng elnöklete alatt egy »Közgazdasági Társulat«, melynek úgy hallom történeti szakosztálya is lesz. Persze a »thársolat« tiszta zsidó, de ha fizetnek, bánja a tatár.”⁷⁶ Ezt ugyanaz a Tagányi írja, aki – mint fent idézett levelében láttuk – ettől a Közgazdasági Társulattól várta a Szemle megmentését. Hát így nézett ki a 19. század végén, amikor valaki „egészen benne van a zsidókban”.

Hajlamosak vagyunk azt gondolni, mintha a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* lett volna egyetlen intézményesülési kísérlete a magyar gazdaságtörténetnek a századfordulón, azonban, ha már Mandelló Gyula neve szóba került (aki egyébként szintén nem volt szerzője a Szemlének), érdemes megemlékeznünk az általa szerkesztett könyvsorozatról is, amely 1902-ben éppen Kováts Ferenc művével indult, s amely egyébként szintén torzóban maradt (kis kihagyás után 1908-ban jelent meg negyedik s egyben utolsó kötete).⁷⁷ A Társadalom- és Gazdaságtörténeti Kutatások első két kötetét egyébként maga Takáts Sándor is összességében pozitívan méltatta a *Századok* 1904-es évfolyamában, Mandelló könyvéről írott recenziójában.⁷⁸ Mandellóval szemben azonban sokkal kritikusabbnak mutatkozott,

73 *Marczali Henrik*: Emlékeim. Helikon, Bp., 2000. 135. „Azt hiszem, sikerem biztatta arra, hogy beálljon historikusnak – addig csak regényt írt. Később elváltak útjaink. Mikor megházasodtam, feleségem nem engedte, hogy meghívjam. Ezért beállott ellenségeim közé és a Pesti Naplóban csipkedett. Mint ő állította, azért, mert Csontos Jánosnak azt mondtam volna, hogy ő nem tud deákul. »Nem tudsz, de én azt nem mondtam sem Csontosinak, sem másnak.«”

74 OSZK Kt Quart. Hung. 3264/4. Paikert-napló, 1895. okt. 18.

75 OSZK Kt Quart. Hung. 3264/5. Paikert-napló, 1897. ápr. 13.

76 OSZK Kt Fond XI/973. 31. Tagányi Károly Thallóczy Lajoshoz 38. D. n.

77 A Társadalom- és Gazdaságtörténeti Kutatások sorozatban az alábbi kötetek jelentek meg: 1. *Kováts Ferenc*: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány. Politzer, Bp., 1902.; 2. *Mandelló Gyula*: Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Politzer, Bp., 1903.; 3. *Heller Farkas*: A határhaszon elmélete. Politzer, Bp., [1904.]; 4. *Kovács Gábor*: A népesedés elmélete. Hegedüs, Debrecen, 1908.

78 „Mind a két munkához Pozsony városának még kiaknázatlan levéltára szolgált forrásul; mind a két munka oly anyagot tár föl, amilyennel ez időből a külföld egyetlen városa sem dicsekedhetik. Ép ezért mindkét munka a világirodalom e nemű termékei között is helyet követelhet magának. De érdemök nemcsak az elsőrendű s páratlan források kiadásában rejlik, jóllehet már ezeknek pusztá közlése is nagyot lendített gazdaságtörténeti ismereteinken. Legnagyobb ér-

a matematikai formulákat még Suták József műegyetemi tanárral is megnézte, s „e formulák fejtegetései között több homályos, érthetetlen és kétes értékű meghatározásra és következtetésre is akadt”.⁷⁹ A legfőbb kifogása azonban „a stílus magyartalansága” ellen volt. „A szerző a magyar stilisztikával örökösen hadilábon áll; vannak mondatai, melyeket az ember háromszori elolvasás után sem igen ért meg.”⁸⁰ Takátsnak bizonyára még kritikusabb lett volna a véleménye, ha tudja, hogy Mandelló bértörténeti munkájának forrásfeldolgozása miként készült. Mandelló 1901-ben Smekszen kúrálva magát írta Kováts Ferencnek: „Kedves barátom, Szépen kérek, kezd[d] el már a bér anyag dictálását, Steiner jr. rendelkezésedre áll. Tudom, hogy terhes e kérésem, de hidd meg megszolgálom majd szívességedet.”⁸¹ Mandelló egyébként hatalmas tudományszervező munkát végzett: a könyvsorozat mellett ő volt az egyik szerkesztője a háromkötetes Közgazdasági Lexikonnak (amelyben Tagányi és Acsády jóvoltából igen jelentős helyet foglaltak el a gazdaságtörténeti források és címszavak), s 1901-től szerkesztette a *Közgazdasági Szemlét* is (amely szintén érdemben képviselte a történeti látószöveget).⁸²

Több fronton zajlott tehát a gazdaságtörténet professzionalizálódása, mégsem mondhatjuk azt, hogy a századelőn sikerült a diszciplínának tartósan és önállóan intézményesülnie. Mint a magyar gazdaságtörténet születésének historiográfusa megállapította: „bármily nagy szerepet játszott is ez a Szemle körül kijegecesedett csoport a magyar gazdaság- és társadalomtörténet életre hívásában, a fiatal tudományszak írói utánpótlásáról nem tudott gondoskodni.” Állítását a szerző a folytatásban azzal ellensúlyozta, hogy három kiváló tanár munkáját emelte ki e tudományágra nevelés területén: Marczali Henrikét, Békefi Remigét és Mika Sándorét.⁸³ Tegyük rögtön hozzá, közülük egyik sem publikált egy sort sem a Gazdaságtörténelmi Szemlében.

---

demóket abban találjuk, hogy a nálunk még nem alkalmazott finomabb és nehezebb statisztikai számításokat használják a nyers anyagnak különböző irányú feldolgozásában és megvilágításában. Ezek a statisztikai számítások roppant munkát és lelkiismeretességet követelnek, de azután az eredményeik is olyanok, hogy segítségökkel már pozitív következtetéseket vonhatunk az illető kor megvilágítására.” *Takáts Sándor*: Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Irta Mandelló Gyula. Budapest, 1903. Századok 38 (1904) 162.

79 Uo. 165.

80 Uo. 167.

81 MTA Kt Ms 2357/44. Mandelló Gyula Kováts Ferencnek, Újtátrafüred, 1901. júl. 21. Aztán még decemberben is sürgette a cédulák érkezését. A munka egy később fázisában meg azt kérte tőle: „Állítsd nekem össze a szükséges adatokat, hogy a pénz vásárlóerejét az 1439/40, illetve 1447/48-as időszakban meghatározhassam. Legalábbis búzában, rozsban, árpában tudnom kellene, hogy mennyit lehetett ezekből az időben kapni. Azt hiszem, hogy Te az ez időben használatos súly- és űrmértékek átszámítását mai mértékekre ismered és így könnyen csinálhatsz nekem feljegyzéseidből egy kis összeállítást.” Uo. Ms 2357/50. Pozsony, 1903. jan. 10.

82 Közgazdasági Lexikon. I–III. Szerk. Halász Sándor–Mandelló Gyula. Bp., 1898–1901. Mandelló jegyezte például az 'Ipari forradalom' szócikket. Uo. II. 82–97.

83 *Berlász Jenő*: A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás kialakulása. In: *Uő*: Erdélyi jobbágság – magyar gazdaság (Válogatott tanulmányok). Szerk. Buza János–Meyer Dietmar. Argumentum, h. n., 2010. 246. (eredetileg: Közgazdasági Szemle 67. [1943] 1076–1096.,

De tulajdonképpen kiből is állt ez „a Szemle körül kijegecesedett csoport”? Mint láttuk, Tagányi személyes közreműködése révén mindenekelőtt *levéltárosokból*. A professzió döntően pozitivistá szelleme jóvoltából talán soha nem volt ilyen erős képviselője a levéltáros szakmának a gazdaságtörténet területén, mint ekkoriban, s ez nem csak a Tagányi-korszakra vonatkozóan igaz (gondoljunk a már idézettek közül Iványi Bélára, Zoltai Lajosra vagy az uradalmak irattárosaira, levéltárnokaira, például Merényi Lajosra). Egy másik jellegzetes hivatáscsoport, amelyből meghatározó mértékben rekrutálódott a folyóirat szerzőgárdája, a jogakadémiai, gimnáziumi, reál- és felsőkereskedelmi iskolai *tanárok* köre (magán Kováts Ferencen túl csak példaként utalunk a fent említettek közül Kerekesre vagy Lukinichre). További érdemi utánpótlást biztosított a *klerikusok* csoportja (a teológiai főiskolai tanároktól kezdve a plébánosokkal bezárólag: Erdélyitől Erdújhelyi Menyhértig). Hozzá kell azonban tennünk, hogy valamennyien a levéltárakon keresztül kerültek kapcsolatba a szűkebb szakmával, vagy úgy, hogy tanári pályájuk mellett levéltároskodtak is (Erdélyi), vagy tanárként a szabad idejükben, vagy a nyári vakáció idején beásták magukat a helybeli levéltár anyagába. Nemegyszer *hivatalnoki állásban lévők* adták fejüket gazdaságtörténetre, sokszor munkáltatójuk minden támogatása nélkül (könyvtárosként foglalkozott postatörténettel például Miavecz/Munkás László). S akkor még nem is szóltunk a *jogászokról*, ügyvédekről, bírásokról, vagy éppen *gazdászokról*, akik mind – igaz, nem professzionális szinten, de saját szakmájuk terepén – igyekeztek hozzájárulni a felemelkedőben lévő gazdaságtörténet sikeréhez.

Az egyetemi, akadémiai tanárok növendékeiből – tanszéki intézményesültség nélkül is – nyílt arra lehetőség, hogy egy folyóirat felkészült diplomásokat toborozzon, akik a kutatás gyakorlata során elsajátíthatták a szűkebb szakma fortélyait. Elméleti felkészültségük ugyan számos hiányosságot mutatott, ám filológiai-módszertani iskolázottságuk az adott feladat elvégzésére alkalmassá tette őket. Fordított esetre is láttunk példát, s itt külön érdemes kiemelni a baráti/kollegiális együttműködés példáit (Mandelló–Kováts). A fent bemutatott formális és informális „korlátok” (egy folyóirat, könyvsorozat alapítási, finanszírozási nehézségei, a személyi konstellációk kuszasága, végül a specializált publikációs lehetőség megszűnése) közepette is nyílt arra mód, hogy a gazdaságtörténet létrejöjjék a századelő Magyarországon. Még ha a fórumok megszűnése után sokan el is fordultak a gazdaságtörténet művelésétől, a személyes és informális feltételek elvben nyitva álltak a további intézményesülés előtt. Példaként említhetjük, hogy amikor 1903 táján újrafogalmazták a Gazdaságtörténelmi Szemle programját, újragondolták a munkatársak gárdáját, a névsorban ott találjuk Domanovszky Sándor nevét, aki ugyan akkoriban még nem foglalkozott gazdaságtörténettel, ám a pozsonyi főreáliskola tanáraként kapcsolatba léphetett azzal a körrel, amely szívügyének tekintette e szakterület művelését Magyarországon. Talán még maga sem tudta, hogy eredetileg Mika és Marczali tanít-

---

németül: *Eugen Berlász: Der Werdegang der ungarischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. VSWG 36. [1944] 155–184.*)

ványaként – a Kereskedelmi Akadémia tanári állásának közbejöttével⁸⁴ – rá vár az a feladat, hogy Békefi Remig után a pesti egyetem Művelődéstörténeti Tanszékét elnyerve intézményesen is létrehozza azt a kereskedelem- és agrártörténeti iskolát, amely majd hosszabb távon is biztosíthatta a gazdaságtörténet számára a továbbélés legfőbb zálogát, a rendszeres utánpótlás-nevelést.

GYÖRGY KÖVÉR

THE ECONOMIC HISTORY OF THE HUNGARIAN REVIEW OF ECONOMIC HISTORY (1894–1906): AN INSTITUTIONAL APPROACH AND HISTORIOGRAPHY

The *Hungarian Review of Economic History* was founded in 1894 as the second economic history journal in Europe. It survived for twelve years. Although a historiographical study has already been devoted to it, the Departments of Manuscripts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences and in the Hungarian National Library respectively contain several hitherto unexplored sources (diaries, correspondences), with the help of which the history of the Review can be recast in new light.

In a period when economic history had still no university chair, the Review (and a book series which also remained in torso) offered the only institutional forum for all those dealing with the profession. The editors-in-chief, Károly Tagányi and Ferenc Kováts, struggled throughout with two basic difficulties: those of establishing a sound financial background (recruiting supporters and subscribers), and of raising a stock of devoted authors who would provide studies of the required quality. The main supporters were the Ministry of Agriculture from the governmental sphere, the National Agricultural Association, the Hungarian Academy of Sciences and the Society of Economics. The authors were recruited chiefly from archivists, teachers in secondary schools or in academies of law, and clerics (theological teachers, parish priests).

Alongside the institutional framework of the Review's activity (that is, the economic history of the Review), the study also examines in detail the informal network of personal relations which connected editors, sponsors and authors to each other. Friendships and antipathies, intrigues and personal offences were as integral parts of the Review's life as royalties and printing bills, and are consequently of the same importance for historiography. The causes which led to the Review's suppression in 1906, and the respective roles played in them by institutional factors and personal and group conflicts, are made the object of a separate part of this study.

---

84 Domanovszky önéletírásában 1904. őszi Budapesti Kereskedelmi Akadémiára kerülését jelöli meg olyan pályaszakaszban, amely „a gazdaságtörténet felé fordította”. Domanovszky Sándor: Curriculum vitae. (1945. júl. 9.) MTA Kt Ms 4180/6. Előképzettsége ugyanúgy képessé tette erre, mint a Gazdaságtörténelmi Szemle más munkatársait. Vö. *Glatz Ferenc: Domanovszky Sándor. Történetíró és tudományszervező. A magyarországi gazdaság- és társadalomtörténet-írás történetéből.* In: *Uő: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987.* Kossuth, Bp., 1988. 251–254.